

Karolina Rybicka

Piotr Rybicki

Politechnika Częstochowska

KLASTER – MODNY CZY POTRZEBNY?

Wprowadzenie

Celem artykułu jest ukazanie rozbieżności polityki państw UE z ideą zacieśniania współpracy, rozwoju i innowacyjności w instytucjach klastrów, a także prób naprawienia tej sytuacji.

Instytucja klastra jest w Polsce stosunkowo nowym zjawiskiem. Doświadczenie krajów bardziej rozwiniętych w tej dziedzinie jest znacznie większe, a co za tym idzie bardziej efektywne. Przykłady Doliny Krzemowej z amerykańskiej Kalifornii, szwedzkiego Telecom City czy Plastikowej Doliny z Francji działają inspirująco i zachęcają do podejmowania podobnych działań. Jednak europejskie doświadczenia ostatnich lat, a zwłaszcza efekty wprowadzenia polityki strategii lizbońskiej studzą nieco zapał i pokazują, jak wiele czynników i wysiłków ze strony różnych środowisk jest niezbędnych, aby osiągnąć sukces. Polska od 20 lat uczy się na nowo gospodarki – istnieje przy tym potrzeba naśladowania dobrych przykładów z państw bardziej rozwiniętych, czym jest m.in. instytucja klastra. Z założenia jest to idealne rozwiązanie dla jeszcze dość słabej polskiej gospodarki. Konsolidacja grup przedsiębiorców może przynieść spore korzyści – większe zyski, lepszą stabilność, odpowiedni dostęp do nowoczesnych technologii. Jednak, aby to osiągnąć, potrzebna jest spora determinacja ze strony wszystkich uczestników takiego przedsięwzięcia, w przeciwnym wypadku tak bardzo promowana w ostatnich latach funkcja klasteringu stanie się tylko modnym trendem bez specjalnie widocznych efektów.

1. Istota klasteringu

Pojęcie klastra opisywane była w literaturze wielokrotnie. Najpopularniejsza obecnie jest definicja M.E. Portera: „Klaster to geograficzne skupisko wzajemnie powiązanych firm, wyspecjalizowanych dostawców, jednostek świadczą-

cych usługi, działających w pokrewnych sektorach konkurujących między sobą, a także współpracujących w celu osiągnięcia efektu synergii”¹.

Specyfika współpracy przedsiębiorstw w instytucji klastra polega na skupianiu w grupie podmiotów o podobnej działalności, które współpracują i zarazem konkurują, przy udziale i pomocy ośrodków nauki i rozwoju technologii, jak również władz i administracji. Właściwości takie pozwalają na utrzymanie większego bezpieczeństwa i stabilności, a także zwiększają tempo wzrostu i postępu technologicznego. Taka przestrzenna koncentracja firm wymaga niezawodnej, bezpiecznej i rozbudowanej sieci wymiany informacji pomiędzy wszystkimi podmiotami, zarówno formalnej, jak i nieformalnej. Efekt synergii z definicji ma zaś przynieść konkretne korzyści spowodowane znacznym zmniejszeniem kosztów i zwiększeniem zysków z tytułu współpracy całej grupy.

Literatura przedmiotu zawiera jeszcze wiele definicji. Z definicji tych można wyciągnąć trzy główne warunki istnienia instytucji klastra gospodarczego. Jednym z najważniejszych jest skoncentrowanie zależnych od siebie przedsiębiorstw na określonym terenie – firmy te powinny cechować się tą samą bądź podobną charakterystyką działalności produkcji lub usług. Podmioty te winny posiadać funkcjonalną i rozwiniętą sieć porozumień oraz wymiany informacji, jak również ponadbranżowy schemat powiązań wertykalnych i horyzontalnych. Spore znaczenie mają również uwarunkowania kulturowe i społeczne. Istnieją różne determinanty budowy klastrów, rodzaj innowacyjności, wielkość i siła powiązań kooperacyjnych, jak również charakterystyka przepływu informacji, wiedzy i technologii, wyspecjalizowana infrastruktura, kadra o wysokich kwalifikacjach oraz wszystkie instrumenty potrzebne do tworzenia tego typu instytucji. Mając na uwadze te kryteria, można rozumieć instytucję klastra jako przestrzennie skupioną grupę przedsiębiorstw wzajemnie ze sobą współpracujących i kooperujących oraz powiązanych z nimi w sposób formalny i nieformalny różnego rodzaju instytucji i organizacji wspierających w specyficznym układzie trajektorii rozwoju². Funkcjonowanie klastrów można zauważyć praktycznie we wszystkich branżach i sektorach gospodarki: przemyśle, usługach, tradycyjnych sektorach, jak również w sektorach wysokiej technologii³.

Klastry mają coraz większe znaczenie w globalnym otoczeniu, w którym strategia Europa 2020 pragnie odnieść sukces. Europejscy twórcy polityki nie mogą sobie pozwolić na ignorowanie tej roli i powinni aktywnie wykorzystać

¹ M. Porter, Porter o konkurencji, PWE, Warszawa 2001.

² T. Brodzicki, S. Szultka, Koncepcja klastrów a konkurencyjność przedsiębiorstw, „Organizacja i Kierowanie” 2002, nr 4 (110).

³ S. Szultka, T. Brodzicki, E. Wojnicka, Klastry – trochę teorii, w: Klastry. Innowacyjne wyzwania dla Polski, red. S. Szultka, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk 2004, s. 7-8.

ten potencjał poprzez modernizowanie i doskonalenie polityki gospodarczej⁴. Po takiej deklaracji European Policy Group podjęto działania określające ramy roli, narzędzi i obszaru działania polityki klastrowej w Europie. Takie działania mają miejsce również w wielu innych rejonach świata – Azji, Afryce, Ameryce. Porozumienia, dyskusje i wymiana doświadczeń odbywają się dzisiaj na poziomie międzynarodowym, międzykontynentalnym i międzykulturowym. Za powszechnie wiadome uważa się dziś, że klastering odgrywa bardzo istotną rolę w tworzeniu wiedzy, wspomaganie innowacyjności oraz efektywniejszym jej wdrażaniu, jak również w skuteczniejszym podnoszeniu kwalifikacji i tworzeniu nowych kompetencji⁵. Podejście do polityki klastrowej nie jest wszędzie traktowane tak samo. Są różne opinie i sposoby traktowania tematu przez odpowiednie władze. Jedne zakładają, że klastering jest na tyle istotną dziedziną, że warto stworzyć dla niego odpowiednią politykę ściśle związaną z polityką gospodarczą, jako jeden z jej działów, inne środowiska zaś uważają instytucje klastrów za część polityki innowacyjności. Różnica tych podejść ma znaczący wpływ na dynamikę rozwoju, skuteczność inicjatyw i kondycję gospodarczą regionów. Choć inicjatywy tworzenia klastrów zwykle leżały po stronie władz, to można zaobserwować wzrost zainteresowania tym zjawiskiem w środowiskach przedsiębiorców oraz w sferze nauki. Klastering jako polityka rozwoju gospodarczego nie odnosi się zbyt do nauki, ale już procesy innowacji, rozwoju technologicznego, a co za tym idzie praktycznego ich zastosowania mieszczą się ściśle w interesach środowiska nauki i przemysłu. Odpowiednie ich wsparcie i pomoc w organizacji klastrów zależy głównie od władz i rodzaju odniesionej do nich polityki⁶. Władze Unii Europejskiej, chcąc wyjść naprzeciw tym problemom, zatwierdziły w 2000 roku tzw. strategię lizbońską (założenia przyjęte na okres 10 lat). Strategia ta definiowała cele polityki UE, które miały za zadanie wspomagać maksymalne wykorzystanie innowacyjności krajów członkowskich oraz znaczne zwiększenie nakładów na rozwój nauki i nowoczesnych technologii. Działania takie miały uczynić Unię Europejską najbardziej dynamicznie rozwijającym się regionem na świecie, zwłaszcza w odniesieniu do krajów Ameryki Pn. oraz Azji. Podstawowe cele strategii lizbońskiej to wzrost nakładów na badania i rozwój do 3% PKB, znaczne ograniczenie biurokracji i ułatwienie działań podmiotom gospodarczym oraz wzrost zatrudnienia. Z biegiem czasu jednak zaczęły pojawiać się problemy. W 2004 roku specjalny zespół kierowany przez

⁴ European Cluster Policy Group, Final Recommendations – A Call for Policy Action, ECPG 2009, s. 2.

⁵ Por. M.E. Porter, Clusters and Economics Policy: Aligning Public Policy with the New Economics of Competition, Institute for Strategy and Competitiveness 2007, s. 2.

⁶ L. Knop: Modele polityki klastrowej, w: Procesy formowania więzi organizacyjnych we współczesnej gospodarce, red. R. Borowiecki, T. Rojek, UE w Krakowie, Kraków 2011, s. 187-188.

byłego holenderskiego premiera W. Koka opracował raport, który niezbyt pochlebnie oceniał skutki działań politycznych państw UE wg strategii lizbońskiej. Dynamika innowacyjności państw UE w odniesieniu do USA, zamiast zmniejszać dystans, jeszcze go powiększyła. Jako główne powody tego niepowodzenia podano zbyt obszerny zakres działań, sprzeczne cele, niewielką dynamikę działań politycznych krajów członkowskich w tym kierunku oraz nieskuteczną koordynację. W odpowiedzi na ten raport władze UE ogłosiły tzw. ponowne odpalenie strategii, co spotkało się z surową krytyką. Bez odpowiednich zmian założeń działanie takie nie miało sensownego celu i stało się polityczną propagandą. Podczas trwającej w 2009 roku prezydencji Szwecji premier rządu F. Rainfeld ocenił strategię lizbońską jako porażkę. Europejskie organizacje handlowe i przemysłowe w 2010 roku również oceniły efekty tych działań jako nieskuteczne i nieprognozujące poprawy. 17 czerwca 2010 roku Rada Europejska zatwierdziła nową strategię Europa 2020. Ma to być nowy program promujący działania na rzecz zrównoważonego i inteligentnego rozwoju. Działanie to otworzyło dyskusje na temat założeń polityki rozwoju innowacyjności, postępu gospodarczego i technologicznego. Z założenia ma się on opierać na strategii lizbońskiej i być jej kontynuacją, lecz ma unikać jej błędów.

Klastering w dzisiejszych czasach nie jest już tylko modną innowacyjnością, lecz staje się niezwykle ważnym i potrzebnym narzędziem wspierania lokalnej gospodarki. Postęp technologiczny i ostre działania konkurencji wymagają odpowiedniego dostosowania warunków gospodarczych, aby mniejsze i słabsze firmy mogły przeżyć, utrzymać kondycję i rozwijać się. W tym celu najlepszym narzędziem jest instytucja klastra, która ma za zadanie pomóc spełnić te warunki. Tworzone w takim środowisku sieci partnerstwa, wymiany informacji, różnego rodzaju relacji formalnych i nieformalnych, a także odpowiedni dostęp do nowoczesnych technologii pomagają przedsiębiorstwu dobrze funkcjonować, rozwijać się i przy jednoczesnym zachowaniu zdrowej konkurencyjności zachować własną markę i tożsamość. Zachowanie w takim środowisku własnej autonomii, wzajemnego zaufania, integracji celów oraz niepowtarzalnych relacji, norm i zasad wykraczających poza mechanizmy rynkowe powoduje powstanie zamierzonego efektu synergii⁷.

Instytucje klastrów gospodarczych najczęściej powstają w państwach o rozwiniętej gospodarce lub tych, które są na etapie transformacji. Lokowane są w obszarach intensywnie rozwijających się technologicznie, np. motoryzacji, przemyśle medycznym, informatyce, telekomunikacji itp. Działania te w przeważającej części mają charakter regionalny i w większości powstają z inicjatywy

⁷ Jak stworzyć klastr, red. W. Szajna, WSiIZ, Rzeszów 2011, s. 5.

miejscowych władz, rzadziej w wyniku działań podmiotów gospodarczych. Władze w nowo powstałych klastrach najczęściej stanowią przedstawiciele przemysłu. Do takiej funkcji najczęściej są powołani animatorzy bardzo dobrze znający branżę, bezstronni oraz cieszący się ogólnym poparciem. Finansowaniem takich inicjatyw zajmuje się głównie sektor publiczny, ale bywają również przypadki, że koszty takich przedsięwzięć przejmuje rząd lub przedstawiciele przemysłu, z czasem oczywiście finansowanie płynnie przechodzi na członków. Do głównych zadań władz klastra w pierwszym etapie działalności należy budowanie odpowiedniej sieci relacji i powiązań, na bazie których opierać się będzie dalsza działalność, a także promocja i propagowanie wiedzy na temat danego klastra w odpowiednim obszarze działań. Oprócz tworzenia sieci i relacji pomiędzy podmiotami uczestniczącymi, do władz należy również stworzenie powiązań z odpowiednimi jednostkami administracji oraz grupami lobbystycznymi, które będą miały za zadanie występować i działać w interesie danej grupy powiązanej instytucją klastra. Do władz klastra należy również zajmowanie się promocją eksportu, specjalistycznym doradztwem, pomocą prawną. Działalność klastra powinna zawierać także działania stymulujące wzrost technologiczny, zwiększać potencjał innowacyjności, promocję technologii i innowacji, analizę trendów przemysłowych. Największe sukcesy klastrów odnoszone były tam, gdzie poziom zaufania środowiska przemysłowego do władz był największy oraz kluczowe role w tworzeniu instytucji miały osoby cieszące się powszechnym zaufaniem. Doświadczenie wykazuje, iż działania polityki danego kraju mają bezpośredni wpływ na rozwój i potencjalne powodzenie inicjatyw klastrowych. Najbardziej znaczące klastry w swoich krajach podlegają adaptacji w formie organizacji polityki przemysłowej – w bardziej znaczącej pozycji konsensus jest lepiej osiągnany, a powiązania, wizje i sieci porozumień są bardziej przejrzyste⁸.

2. Klastry w Polsce

W Polsce klastry traktowane są jako twór o charakterze innowacyjnym. Nie ma w obszarze administracji odpowiednich organów, które byłyby odpowiedzialne za tego typu działania. Ministerstwo Gospodarki oraz kolejne rządy traktują instytucję klastra fakultatywnie, jako ważne narzędzie, a nie jako kluczową instytucję. Najwięcej dokumentów dotyczących klastrów gospodarczych można znaleźć w strategicznych dokumentach Ministerstwa Gospodarki, gdzie wystę-

⁸ O. Solvell, G. Lindqvist, Ch. Ketels, *The Clusters Initiative Green Book*, Ivory Tower AB, Stockholm 2003.

pują jako elementy polityki innowacyjności. Tymczasem instytucja i charakter klastra jest dla wielu polskich przedsiębiorców ogromną szansą na wyjście poza lokalną gospodarkę i daje możliwość rozwoju i dostępu do nowoczesnych technologii, a także zwiększa stabilność i bezpieczeństwo tych firm, co jest obecnie szczególnie ważne w obliczu kryzysu i zmian gospodarczych. Kwestia wiedzy i doinformowania jest niezwykle istotna, ponieważ w Polsce przedsiębiorczość rozumiana jest głównie poprzez pryzmat konkurencyjności⁹.

Klastering w Polsce ma coraz więcej zwolenników, w niektórych regionach traktowany jest jako ruch społeczno-gospodarczy, szczególnie intensywnie tam, gdzie skutki zmian gospodarczych i kryzysu są najdotkliwsze, w miejscach zagrożonych największym bezrobociem¹⁰. Polska po wstąpieniu do UE stała się beneficjentem programów pomocowych, z których część miała za zadanie wspomagać rozwój i działalność instytucji klastra. Programy te oparte były na europejskiej polityce wspierania klastrów (*cluster based policy*) jako część strategii lizbońskiej w poprzedniej i obecnej fazie programowania. Wspieranie klastrów jest jednym z dziewięciu głównych zadań Rady ds. Konkurencyjności UE. Polskie klastry wspomagane były i są z wielu programów pomocowych UE, m.in. z Regionu Wiedzy (Regions of Knowledge) jako jedno z siedmiu działań Bloku Możliwości (Capacities), należącego do siódmego programu ramowego UE. Celem tej pomocy jest wspomaganie badawczego potencjału regionów europejskich, rozwój oraz tworzenie klastrów o charakterze badawczym (*research-driven clusters*). Znaczne korzyści płynęły również z Ramowego Programu na rzecz Konkurencyjności i Innowacji (The Competitiveness and Innovation Framework Programme CIP) zatwierdzonego w październiku 2006 roku. Głównym beneficjentem jest sektor przedsiębiorstw, w szczególności małych i średnich przedsiębiorstw. Program ma wspomagać i promować konkurencyjność europejskich przedsiębiorstw i został podzielony na trzy części: Program na rzecz Przedsiębiorczości i Innowacji (EIP), Program Wspierający Technologie Informatyczne i Komunikacyjne (ICT PSP) oraz Program Inteligentnej Energii dla Europy (IEE). Z tego tylko program EIP miał za zadanie wspieranie rozwoju klastrów. Zadaniem EIP jest wspieranie innowacji oraz rozwoju przedsiębiorczości poprzez pomoc w uzyskaniu finansowania, udoskonalenie współpracy w środowisku uczestników, promocję innowacyjności, jak również wspomaganie odpowiednich reform gospodarczych czy administracyjnych. Następnym jest rozpoczęty w 2006 roku w ramach szóstego Programu Ramowego – program pod

⁹ Wspieranie rozwoju klastrów w Polsce i za granicą. Doświadczenia i wyzwania, red. M. Dzierżanowski, S. Szultka, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk 2008.

¹⁰ Jak stworzyć klastr, op. cit., s. 6.

nazwą Europe INNOVA. Program dostarcza informacji na temat innowacyjności w oddzielnych sektorach przemysłu lub usług. Jego szczególną cechą jest działanie sektorowe poprzez analizę i rozpoznawanie determinant rozwoju innowacji, przeszkód i trudności we wdrażaniu innowacji. Analizy takie mają być kluczowym kryterium dla władz we wprowadzaniu prawidłowych działań proinnowacyjnych. Sektorowe działanie programu znacznie poprawia wymianę informacji, polepsza ogólne działania na rzecz współpracy, dotyczy to głównie porozumień klastrów z tych samych branż z różnych krajów. Druga faza programu objęła tworzenie i analizę nowego rodzaju usług wspierających innowacyjność. Działania te dotyczyły małych i średnich przedsiębiorstw typu *start-up* o charakterze ośrodków transferu technologii, klastrów gospodarczych oraz inkubatorów przedsiębiorczości. Wspomaganie nie występowało bezpośrednio w odniesieniu do MSP, lecz jako pomoc instytucjom i podmiotom, które zajmowały się udzielaniem pomocy podmiotom docelowym. Program PRO INNO Europe ma za zadanie umożliwienie współpracy w zakresie odpowiednich praktyk, jak również formułowania wniosków i tworzenia specjalistycznych analiz. Na rzecz PRO INNO Europe działa ponad 200 decydentów z 33 krajów. Ich zadaniem priorytetowym jest rozwój i inicjacja nowych polityk wspierania przedsiębiorczości w celu umacniania i rozszerzania transgranicznej polityki wspomaganie innowacji w Europie. Program podzielony został na osiem części: INNO-Actions, INNO-Nets, INNO-Learning Platform, INNO-Views, INNO-Appraisal, INNO-Grips, INNO-Policy Trendchart, INNO-Metrics. Dla rozwoju klastrów bardzo istotny jest projekt INNET z części INNO-Nets. W skład tego konsorcjum z Polski weszły dwa podmioty – Mazowiecki Urząd Marszałkowski oraz Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości. Działania tego projektu dotyczą głównie działań w obszarze zaawansowanych technologii. W Polsce wdrożono pilotażowy program dla klastrów europejskich Innovation Express (IE), który jest częścią INNET. Działania w zakresie tego programu miały wspomagać międzynarodową współpracę klastrów w obszarze badań, innowacji lub rozwoju, nie obejmowały pomocy w tworzeniu i organizacji klastrów.

Kompleksowa strategia polityki wspierania klastrów UE zawierała liczne programy finansowane z funduszy strukturalnych, jak również w ramach wspólnej polityki rolnej. Działania te miały wspierać osiągnięcie celów ustalonych w Lizbonie. Polskie inicjatywy klastrowe finansowane były w latach 2004-2006 (stary okres programowania) oraz 2007-2013 (nowy okres programowania) z Europejskiego Funduszu Społecznego (EFS), Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR), a także ze środków Europejskiego Funduszu Rolnego Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW). Inicjatywy takie skierowane były do

przedstawiciele branży przemysłowej i kadry z jednostek samorządowych. W ramach tych działań przeszkolonych zostało ok. 4,5 tys. osób oraz zawiązano 16 projektów klastrowych. W nowym okresie programowania 2007-2013 podjęto wiele działań na rzecz rozbudowy i poprawy funkcjonowania klasteringu. Polskie klastry mogą ubiegać się o pomoc z Programu Operacyjnego Innowacyjnej Gospodarki priorytet 5 „Dyfuzja Innowacji”, działanie 5.1 „Wspieranie rozwoju powiązań kooperacyjnych o znaczeniu ponadregionalnym”. Wdrażaniem tego programu zajmuje się PARP za pośrednictwem Ministerstwa Gospodarki. Głównym celem tych działań jest podniesienie konkurencyjności polskich przedsiębiorstw, a także poprawa funkcjonalności powiązań między przedsiębiorstwami, jak również przedsiębiorstwami i podmiotami z otoczenia biznesu, w tym z ośrodkami naukowo-badawczymi. Budżet tego projektu wynosi 104 mln EUR, z czego 85% pokrywa UE ze środków EFRR. Program Operacyjny Rozwój Polski Wschodniej zawiera w pierwszym priorytecie „Nowoczesna Gospodarka” działanie 1.4 „Promocja i współpraca” wsparcie dla inicjatyw klastrowych. Podmiotem odpowiedzialnym za wdrożenie tego programu jest PARP, która ma za zadanie utworzyć wspólną platformę działań kooperacyjnych dla regionów Polski Wschodniej, do której zadań należy również tworzenie i rozwój klastrów. Budżet wynosi 11,77 mln EUR, z czego 10 mln EUR pochodzi ze środków EFRR. Środki pomocowe na tworzenie i rozwój instytucji klastrów pochodzą również z funduszy Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki priorytet 2 „Rozwój zasobów ludzkich i potencjału adaptacyjnego przedsiębiorstw oraz poprawa stanu zdrowia osób pracujących”, działanie 2.1 „Rozwój kadr nowoczesnej gospodarki”, a także z Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich, gdzie wspierane są inicjatywy klastrowe grup producentów rolnych¹¹.

Podsumowanie

W Polsce działa obecnie ponad 130 inicjatyw klastrowych. Istota takiej współpracy jest u nas coraz bardziej popularna. Działania promocyjne i szkoleniowe zwiększają świadomość i zachęcają do tego typu działań. Przykłady ogromnych sukcesów potężnych zagranicznych klastrów zachęcają do działania. Jednak doświadczenia Europy po wprowadzeniu polityki strategii lizbońskiej pokazują, że nie jest to wcale takie proste zadanie. Układ rozłożenia sił w sieci

¹¹ A. Lis, Przegląd programów wsparcia dla klastrów w ramach cluster-based Policy UE, w: *Metodyczne aspekty modelowania i projektowania systemów gospodarczych*, red. L. Zawadzka, J. Łopatkowska, Politechnika Gdańska, Gdańsk 2010, s. 70-83.

kooperacji musi być zrównoważony i nacechowany dynamizmem i determinacją. Porażka strategii lizbońskiej tkwi właśnie w niezrównoważonym układzie rozłożenia sił, braku odpowiedniej dynamiki i determinacji różnych środowisk, nieudolnym koordynowaniu działań i słabej sieci wymiany informacji. Nie wszystkie państwa przystąpiły do realizacji celów tej polityki z odpowiednim zaangażowaniem. Polska korzysta z wielu środków pomocowych i działalność klastrów stale się zwiększa, lecz trudno jest jeszcze określić, ile z tych projektów przyniesie wymierne korzyści, a ile pozostanie działaniem dla działania. Z pewnością w Polsce będą działać tego typu instytucje – pod wpływem modnych europejskich trendów gospodarczych, ale bez specjalnych efektów. Ale instytucja klastra jest bardzo potrzebna polskiej gospodarce ze względu na możliwość zapewnienia wzrostu gospodarczego. Znaczna część już działających klastrów osiąga sukcesy, a będzie ich z pewnością coraz więcej.

Literatura

- Brodzicki T., Szultka S., Koncepcja klastrów a konkurencyjność przedsiębiorstw, „Organizacja i Kierowanie” 2002, nr 4 (110).
- European Cluster Policy Group, Final Recommendations – A Call for Policy Action, ECPG 2009.
- Jak stworzyć klaster, red. W. Szajna, WSliZ, Rzeszów 2011.
- Klastry. Innowacyjne wyzwanie dla Polski, red. S. Szultka, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk 2004.
- Metodyczne aspekty modelowania i projektowania systemów gospodarczych, red. L. Zawadzka, J. Łopatkowska, Politechnika Gdańska, Gdańsk 2010.
- O. Solvell, G. Lindqvist, Ch. Ketels, The Clusters Initiative Green Book, Ivory Tower AB, Stockholm 2003.
- Porter M., Clusters and Economics Policy: Aligning Public Policy with the New Economies of Competition, Institute for Strategy and Competitiveness 2007.
- Porter M., Porter o konkurencji, PWE, Warszawa 2001.
- Procesy formowania więzi organizacyjnych we współczesnej gospodarce, red. R. Borowiecki, T. Rojek, UE w Krakowie, Kraków 2011.
- Wspieranie rozwoju klastrów w Polsce i za granicą. Doświadczenia i wyzwania, red. M. Dzierżanowski, S. Szultka, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk 2008.

CLUSTER – TREND OR NEED?

Summary

The article is about the relationship of the real economic needs concerning the institution of clusters in relation to the level of knowledge about them, as well as trends and consequences of their existing. Cooperation strategy included in the institution of cluster is in conflict with competition previously understood. Any benefits of this cooperation come from being uninformed. That's why the need of objective and competent consciousness is therefore essential.